

ПРА ПАДТЭКСТ У ТВОРАХ А. МАКАЁНКА

У вивучэнне мовы мастацкага твора непасрэдна ўваходзіць аналіз не толькі тэксту, але і яго падтэксту.

У слоўніках лінгвістычных і літаратуразнаўчых тэрмінаў, у энцыклапедыях паняцце «падтэкст» раскрываецца па-рознаму. Цікава адзначыць, што ў В.С.Ахманавай падтэкст “як слоўна не выражаны сэнс выказвання, тэксту” раўназначны падразумяванню і імплікацыі, г. зн. імпліцытнаму выражэнню думкі [1, с. 339, 174]. Паводле А.П.Скавароднікава, падтэкст – гэта “семантычная катэгорыя тэксту, як правіла мастацкага і публіцыстычнага, комплекс утоеных, падспудных, няўна выражаных сэнсаў тэксту, які ўзнікае на аснове спалучэння і ўзаемадзеяння яўна (экспліцытна) выражаных адзінак розных моўных

узроўняў, як бы выцякае з асобных дэталей, рэплік, намёкаў і паказвае адносіны гаворачага (пішучага) да апісанага ім» [7, с. 232].

Пацвярджаннем сказанага можа быць маналог Наталлі Мікалаеўны ў фінале трагікамедыі «Пагарэльцы» А.Макаёнка, у якім заключаецца іхні змест усяго твора: «Наталля Мікалаеўна (нахіляецца, вымае з рукі Ухватава чырвоную запісную кніжачку, чытае)... «Ідучы на спачын, спытай сябе сам: што ты зрабіў сёння? Падвядзі вынікі справам тваім. Можа, чужое проса вытаптаў? Пакрыўдзіў каго? Абляяў? Пакараў? Звольніў з работы? Ці асудзіў? Каго? За што? Ці справядліва? Чым гэта шверніцца для цябе, для людзей заўтра? Праз год? Праз дзесяць гадоў? А праз дваццаць гадоў? Успомніць аб гэтым не сорамна будзе табе? Перад сабой. Перад сынамі. І перад унукамі. Што ты зрабіў сёння? Дрэва пасадзіў? Проса пасеяў? Прыласкаў каго? Падахвоціў каго? Пасаду даў – уладу над людзьмі ўручыў? Каму? Дастойнаму? Справядліва? Чым гэта шверніцца для цябе, для людзей заўтра? Праз год? Праз дзесяць гадоў? А праз дваццаць? Успамніць не сорамна будзе табе? Перад сабой. Перад сынамі. І перад унукамі.

Падводзячы вынікі справам тваім, жыццю свайму, кацяца не будзеш?

Адыходзячы на спачын, спытай сябе сам: што ты зрабіў сёння?...» Наталля Мікалаеўна падыходзіць к рампе і яснымі ласкавымі вачыма шукае сустрэчы з вачыма кожнага ў зале гледача. А недзе рэха, затухаючы, паўтарае: «Спытай сябе сам! Спытай сябе сам!»» [4, с. 178 – 179].

Падтэкст залежыць ад экспрэсіі выказвання, асаблівасцей моўнай сітуацыі, агульнага кантэксту, мэты маўлення і да т.п. Падтэкст аднаго звышфразовага адзінства ці двух сумежных А.П.Скавароднікаў называе лкалізаваным. У залежнасці ад накірунку разгортвання ў тэксце смежных звышфразавых адзінстваў аднаго тэксту ствараюць ратраспектыўны ці праспектыўны падтэкст. Многія даследчыкі дзеляць падтэкст па ступені імпліцытнасці на: 1) аддалены ад фактуальнай, мстава-фабульнай інфармацыі тэксту; 2) набліжаны да такой інфармацыі і 3) амаль зліты з гэтай інфармацыяй.

Па значнасці падтэкставай інфармацыі ў творах А.Макаёнка можна пазначыць: 1) *дамінуючы* падтэкст, г.зн., які нясе асноўны сэнс, ядро інфармацыі, закладзенай у тэксце, яго ідэю. Гэты від падтэксту валодае высокім узроўнем імпліцытнасці і сустракаецца, напрыклад, у п'есах «Таблетку пад язык», «Каб людзі не журыліся» і інш; 2) *суправаджальны* падтэкст, які валодае сярэднім узроўнем імпліцытнасці і не ўзнімаецца да ўзроўню важнейшай, канцэптуальнай інфармацыі тэксту, напрыклад, у п'есах «Зацоканы апостал», «Выбачайце, калі ласка»; 3) *фонавы* падтэкст, які стварае фон і валодае менш значнай інфармацыяй і выкарыстоўваецца ў камедыях «Каб людзі не журыліся», «Лявоніха на арбіце» і інш.

Паводле характару перадаваемай інфармацыі А.Макаёнак шырока ўжывае наступныя тыпы падтэксту: 1) з лагічнай дамінантай сэнсу (інфармацыя пра якія-небудзь з’явы, падзеі, сітуацыі, не памянёныя яўна, адкрыта, ці дадатковая інфармацыя пра памянёнае), напрыклад, у п’есах “Пагарэльцы”, “Жыццё патрабуе”; 2) эмацыянальна насычаны падтэкст (выказванне адносін аўтара да апісанага ім), напрыклад, у п’есах “Трыбунал”, “Жыццё патрабуе”. Два гэтыя віды падтэксту часта суіснуюць у адным тэксце, напрыклад, у п’есе “Дыхайце эканомна”.

Асноўныя функцыі падтэксту – тэкстаўтваральная, інфармацыйная, прагматычная – па-майстэрску выкарыстоўваюцца і спалучаюцца ў кожным творы А.Макаёнка.

Да моўных сродкаў выражэння падтэксту можна аднесці як лексічныя, так і граматычныя адзінкі, а таксама некаторыя стылістычныя прыёмы. Як піша Р.А.Унайбаева, “падтэкст узнікае на ўзроўні больш высокім, чым узроўні слова і сказа, але ён непазбежна абавіраецца на іх, вырастае з іх спалучэння і ўзаемадзеяння. Сваё канчатковае ўвасабленне кантэкст атрымлівае на ўзроўні звышфразавых адзінстваў, а часам і цэлага твора” [6].

На сінтаксічным узроўні (узроўні сказа) галоўнае значэнне маюць прэсубпазіцыі (пэўнае фонавае веданне, агульнае для ўдзельнікаў камунікацыі – адрасантаў і адрасатаў).

Да стылістычных прыёмаў стварэння падтэксту адносяцца ў першую чаргу алюзія, алегорыя, іронія, умаўчанне, апазіпезіс, Эзопава мова і іншыя віды іншасказання, разгорнутая метафара, дыстантны паўтор і інш. [7, с. 232-233].

Паводле В.Х.Багдасарана, “імпліцытнае выступае спецыфічнымі спосабамі на ўсіх узроўнях мовы (слова, словазлучэнне, сказ, маўленне), ва ўсіх галінах яго функцыянавання (штодзённае маўленне, мова навукі, мастацкае слова), у сувязі з самымі разнастайнымі момантамі яго функцыянавання” [2, с. 135]. Той жа В.Х.Багдасаран выдзяляе некалькі відаў імпліцытнага паводле розных прынцыпаў: характару, шырыні кантэксту і інш; на аснове мікракантэксту, г. зн. кантэксту ў межах выказвання, на аснове макракантэксту, г. зн. кантэксту, у які ўваходзіць моўнае акружэнне пэўнага выказвання да цэлай адзінкі мовы (пісьмо, даклад, апавяданне, раман і г. д.), і на аснове метакантэксту, г. зн. сітуацыі, у якой выкарыстоўваецца пэўная моўная адзінка [2, с. 8]. Мы разглядаем падтэкст як імпліцытнае выражэнне думкі наступнымі спосабамі: своеасаблівае маналагічнае і дыялагічнае маўлення, спецыфікай пытання, выражэннем дадатковых думак на аснове лексічнага значэння слова (як прамога, так і пераноснага), ужываннем назоўнікаў, займеннікаў, лічэбнікаў, дзеясловаў, прыслоўяў у неўласцівым ім сэнсе,

выкарыстанне няпоўных і недаказаных сказаў, лагічнага націску, вобразнасці і мастацкасці слова.

Найперш імпліцытна выражаюць “думкі, вобразы, малонкі” (Я.Колас) ужо самі назвы п’ес А.Макаёнка: “Выбачайце, калі ласка”, “Каб людзі не журыліся”, “Лявоніха на арбіце”, “Зацюканы апостал”, “Трыбунал. Трагікамедыя. Народны лубок”, “Таблетку пад язык”, “Пагарэльцы. Пралог і эпілог адной прыватнай трагікамічнай гісторыі”, “Дыхайце эканомна!.. Калі гэта фарс, дык што ж тады рэальнасць?”, “Добра, калі добра канчаецца”, “Узыходы шчасця” і інш. Могуць мець глыбокі падтэкст і аўтарскія рэмаркі, асабліва ў пачатку п’ес ці пры характарыстыцы дзейных асоб (напрыклад: “Дзейнічаюць такія асобы”, “Ад аўтара” ў “Зацюканым апостале”, “Уверцюра” (“Таблетку пад язык”), “Будні сакратара райкома” (“Жыццё патрабуе”) і інш.

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966.
2. Багдасарян В.Х. Проблема имплицитного. – Ереван, 1983.
3. Лазарук М.А., Ленсу А.Я. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў. – Мн., 1983.
4. Макаёнак А. Збор твораў у 2-х т. – Мн., 1980. Т. 2.
5. Рагойша В.П. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах. – Мн., 2001
6. Унайбаева Р.А. Категория подтекста и способы его выявления (на материале англо-американской художественной прозы XX в.). Автореферат диссертации на соискание учёной степени к. ф. н. – М., 1980.
7. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочёты. / Под ред. А.П.Сковородникова. – М., 2005.